

Володимир Пащенко, Тамара Нагорна

ПАЩЕНКО Володимир Олександрович — доктор історичних наук, професор, академік АПН України, ректор Полтавського державного педагогічного університету імені В.Г.Короленка. Сфера наукових інтересів — державно-церковні стосунки, роль релігійного чинника в українському суспільстві.

НАГОРНА Тамара Віталіївна — аспірантка кафедри історії України ПДПУ. Сфера наукових інтересів — проблеми розвитку опозиційних до православ'я релігійних обцин в Україні.

АКСІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ВПЛИВУ РЕЛІГІЙНОГО ФАКТОРУ НА ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Особливістю сучасного етапу розвитку суспільства виступає факт звернення особливої уваги на проблеми визначення ролі загальнолюдських цінностей, моральних норм, елементарних правил етикету за умов наявності діаметрально протилежного процесу в суспільстві. Причини останнього досить глибокі і можуть стати предметом окремого дослідження. У той же час гасла ефективної реалізації завдань різних видів виховання, постановки чіткої мети виховання в сучасній дидактиці, розгляд можливих напрямків та шляхів впливу на підростаюче покоління, формування в них рис громадянина на сьогодні є загальновідомими.

Проблема формування духовних цінностей в сучасному суспільстві та альтернативні шляхи їх впровадження належать до актуальних проблем сучасної науки. Важливість обумовлена тісним зв'язком їх з окремими науками та дискусійними питаннями різних напрямків наукових досліджень. Не лише філософські, але і психолого-педагогічні дисципліни, науки гуманітарного циклу порушують аналогічні питання і намагаються запропонувати можливі напрямки їх вирішення.

Релігія в житті суспільства відіграє важливу роль і її доцільно використовувати як один із можливих засобів прилучення членів суспільства до загальнолюдських цінностей. Проблемою співвідношення впливу релігійного фактору на суспільне життя людей займаються сучасні дослідники. У підручниках з релігієзнавства деякі науковці обмежуються посиланнями про важливість релігії в утвердженні гуманності загально народних духовних цінностей без теоретичного обґрунтування проблеми [11, с.22]. Серед останніх досліджень знаходимо також чітко виділені риси моральності, які характерні християнській релігії, зокрема вчення про добродійність, ідея братського єднання людей тощо [10, с.16]. Ю.Калінін і Є.Харьковченко пропонують розгляд зазначеної проблеми через аналіз основних функцій релігії, серед яких однією з важливих вони називають регулятивну [5, с.30]. Є також спроби більш детально проаналізувати роль релігії в системі цінностей суспільства. Зокрема, в підручнику за ред. С.Бублика розглядається ієрархічна система релігійних цінностей, до якої входять чотири основні групи [9, с.81]. Сучасні дослідники відводять важливе місце релігійним почуттям як одній із складових релігійного комплексу [1, с.186 — 188].

На сучасному етапі аналогічні проблеми обговорюються під час проведення круглих столів, диспутів, конференцій з релігієзнавчої тематики. В опублікованих матеріалах знаходимо спробу запропонувати можливі практичні шляхи при врахуванні існуючих теоретичних надбань для найбільш ефективної реалізації аксіологічної функції релігії при спілкуванні з членами суспільства, звертаючи особливу увагу на сучасну молодь. Окремі проблеми такого спрямування знайшли своє відображення в публікаціях В.Балуха, М.Лагодича, В.Єленського [2; 3; 6].

Л.Филипович зазначає про необхідність детальної розробки та становлення етнології релігії. Адже її доцільно розглядати як один із можливих шляхів наукової розробки актуальних проблем залучення молоді до загальнолюдських цінностей, вивчення в т.ч. і духовних здобутків власного етносу [13, с.40]. О.Саган доводить об'єктивність зв'язку релігії та мистецтва [12],

Є.Мулярчук дослідив вплив християнської моралі на сучасні проблеми розвитку суспільства [7], а В.Остроухов займається з'ясуванням окремих категорій в різних філософсько-релігійних концепціях [8].

Як бачимо, останнім часом дана проблема набула певного наукового розроблення, проте дивує відсутність комплексних підходів до її вивчення, поєднання теоретичних положень з конкретною практичною діяльністю в суспільстві. Якщо теоретична розробка проблеми здійснюється, то на практичний бік справи мало хто звертає увагу. Чіткий механізм формування відповідного світогляду в суспільстві, залучення підростаючого покоління до здобутків людства в духовній сфері, визнання пріоритетними загальнолюдські цінності відсутній. Такими недоліками страждають і дидактичні розробки, де серед різних видів виховання запропоновано виховувати в учнів відповідні почуття, в концепціях громадянського, морального виховання, формування наукового світогляду це передбачено, але чіткі шляхи здійснення залишають бажати кращого.

У статті ми зробимо спробу узагальнити нагромаджений фактичний матеріал з проблеми, запропонувавши власне її бачення, що полягає у порівнянні релігійних моральних цінностей з загальнолюдськими надбаннями в духовній сфері загалом на прикладі християнства, окрім теоретичних висновків розглянути можливі шляхи реалізації, довести роль релігії в житті суспільства як один із альтернативних, але не єдиний шлях прилучення до загальнолюдських здобутків, духовних цінностей.

З огляду на сучасний стан наукової розробки проблеми, на сьогодні не викликає заперечень той факт, що місце релігії в системі загальнолюдських цінностей є варіативним і багатоаспектним. Звертаємо особливу увагу на моральне його значення.

Поняття «цінностей» розглядаємо як специфічно обумовлені визначення предметів і явищ навколишнього світу, що виявляють їх позитивне значення для людини і суспільства [14, с.534]. У свідомості людини вони виконують роль світоглядних орієнтирів у процесі набуття нею соціального досвіду, залучення до конкретної практичної діяльності. До загальнолюдських цінностей морального характеру відносимо такі як добро і зло, прекрасне і потворне, благо, справедливість, толерантність, честь і гідність тощо. Це виступає важливим у зв'язку з сучасним змістом освіти, визначенням виховної мети сьогодення, реалізацією важливих державних програм в освітній сфері, Національною доктриною розвитку освіти в Україні у XXI ст.

На сучасному етапі в країні особливого поширення набувають конфесії окремих напрямків християнства. Це обумовлено історичними традиціями, привабливістю відповідного вчення для населення, багатоманіття окремих гілок християнської релігії. Зрозуміло, що зараз вони мають особливості в догматичному та культовому відношенні, позитивні і негативні риси для українського суспільства, але нас цікавить проблема наявності в поглядах окремих християнських конфесій тих загальнолюдських моральних якостей, які є визначальними для кожного члена суспільства.

Однією з провідних ідей в моральному плані є ідея справедливості, яку з богословської точки зору знаходимо у відомій ідеї гріхопадіння, спасіння та спокутування гріхів. Сучасні дослідники детально її розглядають, на основі чого слід зробити висновок про її важливість при формуванні сучасних виховних ідеалів [9, с.83]. Адже в її основі лежать такі привабливі на сучасному етапі положення як віра у моральний світовий порядок і, що особливо важливо, почуття вини, переживання за аморальний вчинок, що тягне за собою справедливе покарання. Це на сьогодні може бути пов'язано з порушенням законодавства чи неписаних моральних норм. У першому випадку особливу увагу ми звертаємо на такі риси як правосвідомість та політична освіченість, що у свою чергу пов'язано з концепцією громадянського виховання. У другому випадку згідно з релігійною традицією має наступити страждання, обґрунтування чого є положення про Христа, який своїми стражданнями спокутував гріхи людей. Але відкинувши релігійні погляди, його можна розглядати як духовний моральний образ, моральну досконалість, до здобуття таких рис слід прагнути і виховувати їх в молоді. Проте страждання в його богословському розумінні постає на сьогодні непривабливим. У той же час під окремим

кутом зору його розглядаємо як необхідність здійснення виправданих вольових дій для досягнення певних результатів у конкретній сфері діяльності, коли розглядаємо страждання як вияв морального невдоволення. Це виступає дуже важливим, адже складовою змісту освіти на сьогодні є формування емоційно-вольового ставлення до світу з метою набуття відповідного соціального досвіду, необхідного для людини сучасності.

Такі складові системи загальнолюдських цінностей як віра, надія, любов також не повинні обмежуватися виключно богословським їх тлумаченням. Якщо в християнстві ідея про любов до ближнього детально пояснюється, то на сучасному етапі такий прояв глобального гуманізму просто нереальний і у відповідності до сучасних умов його розглядають як прив'язаність, симпатію тощо [1, с.187].

Загальновідома ідея про ненасилля в свідомості пересічної людини на сьогодні також викликає внутрішній опір. Тому слід відходити від категоричного її тлумачення і здійснювати розгляд на основі формування таких рис як поступливість (якщо того вимагають обставини), вміння змовчати чи простити.

Цікаві думки про страх як стеничну чи астеничну категорію також необхідну і з точки зору християнства, і вимог сучасності обґрунтовують дослідники. На особливу увагу заслуговує виховання толерантності, причому не лише релігійної як вияв лояльного ставлення до послідовників окремого релігійного вчення, а й у значенні толерантності і тактовності як однієї з важливих категорій морального характеру в системі загальнолюдських цінностей [2, с.11].

У формуванні правосвідомості важливу роль має розуміння людиною своїх прав у розумінні не посадових можливостей чи прав як особи, залученої до трудової діяльності. В.Єленський, абстрагуючись від конфесійної належності доводить наявність факту їх усвідомлення в християнських догматах.

Отже, пристосовуючи основні положення християнства до нових умов і відходячи від буквального їх тлумачення, слід зазначити, що кожна з цінностей, які запропоновані до розгляду, у свою чергу має на меті формування тих чи інших відповідних рис особистості (див. додаток А). Детально заглиблюючись у розуміння кожної з них, не слід залишати поза увагою і такі риси як повага до старших, честь і гідність людини, неписані правила поведінки в суспільстві, які мають перерости у внутрішні переконання кожного. При їх розгляді необхідно робити похибку на необхідність будь-якого вчення модернізувати (але не кардинально) свої положення, оскільки в законсервованому варіанті сучасним суспільством вони можуть бути не сприйняті.

У черговий раз переконуємося у важливості закладених в релігійному потенціалі цінностей морального характеру, проаналізувавши їх важливість на сучасному етапі у зв'язку з відповідними державними стандартами в освітній сфері, концепціями різних видів виховання, зокрема громадянського. Але не поділяємо категоричні думки про визначальну роль релігії у їх формуванні, її найбільшу ефективність як засобу прилучення молоді до системи загальнолюдських цінностей, оскільки таку мету мають сучасні освітні заклади, які мають відповідні комплексні програми для її формування у вихованців, де на роль релігійного фактору звернена невелика увага. Тому об'єктивно оцінюючи виховний потенціал основних положень християнської релігії, розглядаємо її як один із альтернативних шляхів формування найважливіших рис особистості, підґрунтям яких є загальнолюдські цінності та ідеали (див. додаток Б).

Підбиваючи підсумки конкретного аспекту дослідження щодо теоретичної розробки та практичного прилучення в т.ч. і за допомогою релігії суспільства до загальнолюдських надбань морального характеру, слід виділити ключові положення нашої позиції:

- релігію слід розглядати як один із можливих шляхів формування рис виховного ідеалу в сучасній педагогіці, практичний механізм чого потребує подальшої наукової розробки;
- аксіологічна функція релігії може бути ефективно реалізована через досягнення конкретних результатів в різних напрямках діяльності: наукові дослідження щодо зазначеної проблематики, використання її як засобу впливу на суспільство, визначення пріоритетних цінностей та їх прояв у релігійній сфері;

- важливим є співвідношення релігійно-моральних у чистому вигляді цінностей з загальнолюдськими загалом за умов розгляду перших не буквально чи з позиції богослов'я, а пристосовуючи до нових умов, оскільки наслідком може стати несприйняття суспільством основних ідей навіть за умов наявності в них великого потенціалу виховного впливу;
- залучення членів суспільства до таких важливих складових системи загальнолюдських моральних цінностей як добродійність, справедливість, страждання, ненасилля, які в свою чергу мають формувати почуття (віра, любов, повага, прив'язаність, поступливість тощо), що гіпотетично повинні перерости у погляди та переконання вихованців;
- необхідність практичного механізму втілення в життя теоретичних положень за умов поєднання різних видів виховання та узгоджуючи це з вимогами до виховного ідеалу в сучасних умовах, що може бути здійснено через тісні міжпредметні зв'язки.

Розгляд зазначеної проблематики був би більш повним і науковим за умов пріоритетного розв'язання ряду перспективних проблем:

- розгляд в контексті досліджуваної теми релігійно-моральних цінностей не як загальновідомих аксіом, а враховуючи їх співвідношення за змістом і обсягом зі складовими духовних цінностей загалом, не акцентуючи увагу виключно на релігієзнавчому аспекті проблеми;
- необхідність тісного міжпредметного зв'язку релігієзнавчої науки з предметами психолого-педагогічного циклу;
- наукове обґрунтування важливості релігійного виховання та його місце в системі виховання поряд із громадянським, моральним, естетичним, екологічним та ін.
- врахування суперечності виконуваних функцій (аксіологічної зокрема) різними релігіями, положення яких змінюються з часом, пристосовуються до нових умов, а інколи містять лише деякі елементи духовних цінностей.

Література

1. Академічне релігієзнавство / За ред. А.Колодного. — Київ, 2002.
2. Балух В. Релігійні процеси як чинник формування духовності народу // Науковий вісник Чернівецького університету. — Чернівці, 2003. — Вип. 163 — 164. Філософія. — С.11 — 12.
3. Єленський В. Релігійні права людини: становлення сучасного розуміння // Науковий вісник Чернівецького університету. — Чернівці, 2003. — Вип. 163 — 164. Філософія. — С.25 — 31.
4. Історія релігій в Україні: Навчальний посібник / А.Колодний, П.Яроцький, Б.Лобовик та ін.; За ред. А.Колодного, П.Яроцького. — Київ, 1999.
5. Калінін Ю., Харьковщенко Є. Релігієзнавство. Підручник. — Київ, 1997.
6. Лагодич М. Проблеми викладання християнської етики в загальноосвітніх закладах // Науковий вісник Чернівецького університету. — Чернівці, 2003. — Вип. 163 — 164. Філософія. — С.75 — 78.
7. Мулярчук Є. Християнська моральність і сучасна політика // Людина і світ. — Київ, 2000. — №10. — С.2 — 7.
8. Остроухов В. «Зло» та «насилля» в релігійно-філософських концепціях // Філософська думка. — Київ, 2000. — №2. — С.82 — 94.
9. Релігієзнавство: Навч. посібник / За ред. С.Бублика. — Київ, 1998.
10. Релігієзнавство: Навч. посібник / М.Рибачук, М.Кирюшко, Л.Пилявець та ін.; За ред. доктора філософських наук, професора М.Рибачука. — Київ, 1997.
11. Релігієзнавство: Підручник / Є.Дулуман, М.Закович, М.Рибачук та ін.; За ред. М.Заковича. — Київ, 2000.
12. Саган О. Місце релігії в системі загальнолюдських цінностей // Влада і церква в Україні: Перша пол. XX ст. — Полтава, 2000. — С.5 — 54.
13. Філіпович Л. Етнологія релігії: новий етап становлення // Вісник НАН України. — Київ, 2000. — №7. — С.36 — 41.
14. Философский словарь / Под. ред. И.Фролова. — М., 1986.

Порівняльна таблиця відповідності релігійних та загальнолюдських моральних цінностей
(на прикладі християнства)*

№	Загальнолюдські моральні цінності	Релігійні моральні цінності	Основні якості особистості	
			з точки зору сучасного суспільства	з точки зору християнства
1.	Справедливість	гріхопадіння та необхідність спокутування гріхів	<ul style="list-style-type: none"> віра в моральний світовий порядок усвідомлення зв'язку «вина — покарання» переживання за вчинення аморальних вчинків 	<ul style="list-style-type: none"> необхідність спасіння можливість спокутування вини через страждання
2.	Моральне страждання як виправданий засіб для досягнення результатів	страждання	<ul style="list-style-type: none"> здійснення вольових дій, де страждання є виправданим досягнення результатів через страждання страждання як вияв морального невдоволення 	<ul style="list-style-type: none"> ідея самовиснаження, самокатування показ страждання калік, бідних, знедолених приклад страждань Христа за людські гріхи
3.	Моральний ідеал	образ Ісуса Христа	<ul style="list-style-type: none"> приклад лагідності, покірності, самопожертви 	<ul style="list-style-type: none"> відкриття шляху до спасіння страждання заради інших
4.	Людські чесноти: віра надія любов повага до людей пошана	ті ж у богословському розумінні	<ul style="list-style-type: none"> прив'язаність та симпатія тлумачення в загальноприйнятому розумінні 	<ul style="list-style-type: none"> месіанізм любов до людей релігійна віра
5.	Ненасилля	ненасилля через покірність	<ul style="list-style-type: none"> вміння поступитися, промовчати, простити (якщо цього вимагають обставини) відмова від воєн в глобальному масштабі та на локальному рівні 	<ul style="list-style-type: none"> повна поступливість відмова від насилля «І коли вдарить тебе хто у праву щоку твою, — підстав йому другу...»
6.	Страх як стенична категорія	страх як астенична категорія	<ul style="list-style-type: none"> бажання подолати загрозливі несприятливі обставини 	<ul style="list-style-type: none"> страх перед Богом, перед спокутою

* Таблиця складена авторами на основі узагальнення поглядів сучасних дослідників

*Можливі шляхи формування основних рис особистості через залучення до системи загальнолюдських цінностей**

* Схема складена авторами на основі врахування міжпредметних зв'язків релігієзнавства та педагогіки